

Bengt Skytte, Comenius och abdikationskrisen 1651

Vid slutet av juni månad 1651 begav sig riksrådet Bengt Skytte ut på en resa. Han hade fått drottningens tillåtelse att för sin hälsas skull besöka några tyska kurorter. Sedan åtskillig tid tillbaka hade det varit bekant, att Bengt Skytte önskade bege sig utrikes, och en hel del rykten hade förknippats med hans planer. När han slutligen anträdde resan, förelåg det också varierande uppgifter om, vart han egentligen skulle ta vägen. De tyska varmbaden betraktades inte som hans verkliga mål. Genom de brev, som Skytte efterhand tillställde drottning Kristina och framskjutna svenska politiker visade det sig också, att Skytte begav sig betydligt längre bort. Man kunde hemma i Sverige genom korrespondensen följa hans väg genom Tyskland ned till Wien och därifrån till alltmer exotiska orter på Balkanhalvön. Slutmålet blev Konstantinopel. När Skytte kom till Turkiet, hade han dock den viktigaste delen av sin resa bakom sig. Han hade i gränsfurstendömet Siebenbürgen haft ingående samtal med dess härskare av ätten Rakoczy.

Bengt Skyttes »orientaliska» resa tilldrog sig redan i samtiden stort intresse, och den har även livligt behandlats i litteraturen. Orsakerna är många. Skytte reste som privatman utan officiellt uppdrag. Han medförde dock rekommendationsbrev till Siebenbürgen icke från drottningen men väl från tronföljaren Karl Gustav. Vid sina samtal med furstarna Rakoczy diskuterade också Skytte med all önskvärd tydlighet ett förbund mellan Sverige och Siebenbürgen framför allt mot Polen och

kejsaren. Skytte framförde också i sina brev till Kristina förslag om utrikespolitiska kontakter, som spände över vida områden. Han rekommenderade en intensifierad svensk diplomati i Konstantinopel, hos de turkiska lydfurstarna i Moldau och Valakiet, hos tatar khanen och hos de zaporogiska kosackerna. I Siebenbürgen var man livligt intresserad av närmare kontakter med svenskarna. Förbindelser mellan de två länderna var heller inte något nytt. Under Torstenssons fälttåg hade Georg I Rakoczy, fader till den 1651 regerande fursten Georg II, samarbetat med svenskarna, och då hade även Karl Gustav, som vistades hos Torstensson, fått kontakt med det siebenbürgiska furstehuset.

Skyttes resa, hans kontakter och förhandlingar har föranlett spekulationer både hos samtida och eftervärld. Man har menat, att han trots allt var utskickad av Kristina. Den danske diplomaten Peder Juel uttalar med all tydlighet denna misstanke i en rapport i maj 1652: »Men uanseet at Dronningen offentlig och mange Gange haver fortalt, at Bengt Skytte imod hendes Villie var reist til Constantinopel, saa mærker jeg dog, at han havde expresse Ordre baade at reise did og til Siebenbürgen, at søge paa begge Steder alliance mod Kongen af Polen».¹ Det märkliga förhållandet, att Karl Gustav utrustade honom med rekommendationsbrev, har också uppmärksamrats, och man har diskuterat den självständiga roll, som Karl Gustav kan tänkas ha spelat i sammanhanget.²

De i och för sig dunkla omständigheterna kring Bengt Skyttes resa har ytterligare komplicerats genom den inrikespolitiska utvecklingen i Sverige under Skyttes frånvaro. I december 1651

¹ Juels rapport är tryckt av MOLBECH i (Dansk) Historisk Tidsskrift, V, 1844, s. 327.

² Bengt Skyttes resa har senast behandlats av SVEN INGEMAR OLOFSSON i Efter westfaliska freden. Sveriges yttre politik 1650–1654 (K. Vitterhets, historie och antikvitetsakademins handlingar. Historiska serien, 4. 1957) och DENS. i Carl X Gustaf. Hertigen – tronföljaren (1961). Kristinas och Karl Gustavs respektive insatser i Skyttes resa diskuteras i det sistnämnda arbetet, s. 243 ff.

utspelade sig i Sverige den ryktbara process, i vilken rikshistoriografen Arnold Johan Messenius och dennes son, kammarjunkaren Arnold Messenius dömdes till döden för uppvigling, och där oppositionsmännen från 1640-talets inrikespolitiska strider kom att ställas i en tvivelaktig dager. Till de främst belastade i denna process hörde den frånvarande Bengt Skytte. När han återkom till Sverige, ställdes han inför rätta. I denna process kom hans resa att utnyttjas mot honom. Den togs som ett indicium på hans dåliga samvete, på hans samröre med messenierna och hans sympatier för deras tankesätt. »Det kom mångom sällsamt och underligt före», heter det i den anklagelseskrift, som uppsattes av fungerande åklagaren Johan Stiernhöök, »vadan en sådan lust och nyfikenhet kom, att han – – skulle nu utan commission och befallning, utan fullmakt och instruktion, ja utan H.K.M:ts vetskap tage sig en sådan lång resa före. Så synes dock likavist nu efteråt, att det icke utan särdeles orsak, som på den tiden honom allena och Messenio bekant var, skett är, nämligen, att såsom han trodde och förmodade, att här visst skulle bliva en förändring i regementet, revolt och blodbad, att ehuru då där med ginge, och vart ut saken välvde, att han intet skulle synas hava något interesse där uti.»³

I sitt svar på dessa anklagelser förklarar Skytte, att drottningen ett halvår före hans avfärd var underrättad om resan, att han genom denna enbart velat befordra svenska intressen, att han ständigt hållit ledande personer i hemlandet informerade om sina avsikter, »allenast att jag näst för min utresande icke med allom communicerade, var orsaken dess ovisshet så ock vägens osäkerhet.»⁴ Processen utföll till Bengt Skyttes fördel, så tillvida som han frikändes från de förelagda anklagelserna. Hela processen och alla uttalade och outtalade misstan-

³ Anklagelseakten mot Skytte är tryckt av ADLERSPARRE i *Historiska samlingar*, 2, 1795, s. 302–311.

⁴ Skyttes försvar är tryckt i anförd del av *Historiska samlingar*, s. 311–351. Ovanstående citat s. 345.

kar belastade honom dock i hög grad, och först vid Karl Gustavs tronbestigning torde han åter ha erhållit politiskt inflytande.

Messeniusprocessen blev även bekant i Siebenbürgen och enligt krönikören Georg Kraus, som gav sin version ungefär ett decennium efter Skyttes resa, hade det svenska riksrådet »so wegen einer Schmachschriff undt Pasquil, welche er neben Zween andern Herrn ihr (dvs. drottning Kristina) zur schmach geschrieben auss dem landt weichen müssen, alss er gesehn, dass die sach offenbar gewessen undt seine mitconsorten beide enthaupt worden – –». Skytte återvände enligt Kraus först efter Kristinas abdikation till Sverige. Han var, heter det dock, »ein trefflicher, gelahrter undt erfahrner Herr».⁵

Det är likaledes anmärkningsvärt, att Karl Gustav så sent som i januari 1652 skriver ett brev till Georg Rakoczy, där han tackar för dennes vänliga bemötande mot Skytte och för hans välvilja mot Karl Gustav själv.⁶ Karl Gustav anser sig alltså kunna ställa sig bakom Skytte vid en tidpunkt, då messenierna redan är avrättade och Skytte själv svårt belastad genom Messeniusprocessen. När Skytte återvände till Sverige, och det vidare blev klart, att han inte enbart skulle förhöras inför rådet utan skulle bli tvungen att underkasta sig en verklig rättegång, uppstod också för Karl Gustav ett synnerligen ömtåligt läge.

Tronföljarens situation underlättades inte av, att Skytte i flera brev vädjade till honom om bistånd, och att Skytte inför drottningen åberopade honom som vittne. Detta föranledde Kristina att avkräva Karl Gustav en regelrätt förklaring över hans förhållande till Skytte och hans syn på Messenius anklagelser. Skytte anklagades av Messenius, skriver drottningen, för att ha fört »scabiose discurser om vår stat och regemente» och

⁵ Siebenbürgische Chronik des schässburger Stadtschreibers Georg Kraus 1608–1665 (Fontes rerum austriacorum, I: 3, 1862), s. 186. Kraus var stads-skrivare i den nuvarande rumänska staden Sighișoara (Schässburg). Jmfr A. SZILÁGYI, Siebenbürgen und der Krieg im Nordosten (Ungarische Revue 1892), s. 30.

⁶ Brevet är tryckt i Monumenta Hungariae historica, 23 (1874), s. 91 f.

att ha önskat en regementsförändring. Skytte har försvarat sig mot dessa tillvitelser, men de skäl, som han framfört, har inte varit »funderade och sufficiente nog till hans befrielse».

Betecknande för den mycket känsliga situationen är ett par tidigare ej uppmärksammade brev från Skytte till Karl Gustav, skrivna efter drottningens uppmaning till tronföljaren att förklara sig. Den 19 oktober 1652 avgår två brev till Karl Gustav. I det första refererar Skytte anklagelserna, hur han bemött dem, och vädjar till Karl Gustav att verifiera hans utsagor. I det andra brevet anhåller han, att Karl Gustav måtte skicka svaret på det första brevet »a part» och så utformat, att det öppet kan uppvisas, om nöden kräver. Svaret på det andra brevet skall skickas »a part och secreto». Av de två breven är alltså det första Skyttes så att säga officiella version, det andra av hemlig natur.

Detta hemliga brev innehåller i en rad punkter förhållningsregler för Karl Gustav, och uppgifter om, vad Karl Gustav skall intyga i Skyttes sak. Skytte vill ha intygat, att han inte skrivit till Karl Gustav tre eller fyra gånger i veckan under sin resa, men ber samtidigt i en annan punkt, att »E. K. Ht behagade alla mina brev så till sin h. fader som sig att uppleta och väl förvara läta, att de icke komma i omilda händer, fast jag vet intet däruti står utan som lagligt och berömligt är». De pass, som han fått av Karl Gustav vid sin avresa från Sverige, oroar honom också. Han vill veta, »om E. K. Ht eller dess sekreterare, som dess nådigste pass och commendation skrivit haver, om dem haver för någon mentionerat». Han önskar vidare, »att H. K. Ht ville sända mig en vidimerat copia av sin secreterare på denne copian av E. K. Hts commendationsbrev till fursten Ragotsky». Av den »attest», som han förväntar sig av Karl Gustav, skall ett exemplar skickas landvägen till Adolf Johan, Karl Gustavs broder, »att han det med sin egen tjänare mig i händer levererade», och ett annat sjövägen »med denne min systems prelicant». Skytte uppmanar även Karl Gustav att skriva brev i

hans sak inte bara till drottningen utan även till en rad andra: Per Brahe, Magnus Gabriel De la Gardie, Axel Oxenstierna och Johannes Matthiae.⁷

Skyttes hemliga brev uppvisar med all tydlighet bilden av en man, som försöker sopa igen spåren av sin tidigare verksamhet. Det är också föga förvånande, att Karl Gustav nu i minsta möjliga mån ville bli inblandad i den skytteska affären. I sitt svarsbrev till Kristina ger han en mycket stram beskrivning av sina sammanträffanden med Skytte efter dennes hemkomst och förklarar sig ur stånd att ta ställning till det messenska komplexet, då Kristina underlåtit att meddela honom de närmare detaljerna. Detta är så mycket mera anmärkningsvärt, som hans namn dragits in i »en hop quisquillier och bakdanteri». Karl Gustav kan alltså vända den tysta anklagelsen mot sig till en öppen förebråelse mot Kristina. Tillvägagångssättet är mycket effektivt.⁸ I en nyårshälsning till Karl Gustav den 29 december 1652 bedyrar Skytte ånyo sin oskuld. Även denna gång går brevet speciella vägar. Överbringaren är en anmärkningsvärd person. »Det övriga», heter det, hänskjutes till »Mr Wurts muntlige relation». Här figurerar som mellanhand en av Karl Gustavs nära förtrogna, dåvarande översten Paul Würtz, som även sett sitt namn diskuterat i Messeniusprocessen.

Det finns ytterligare ett inslag i Bengt Skyttes resa till Siebenbürgen, som till synes ligger utanför den politiska verksamheten och dess komplikationer, men som dock starkare måste beaktas. Kunskap om detta kan man få i den ganska sparsamma litteratur, som sysselsätter sig med Skyttes kulturella förbindelser.⁹

⁷ Ovan refererade brev till Karl Gustav från Kristina och Skytte finnes i Helsingfors, Finska riksarkivet, Suecica, kartong 6.

⁸ Detta välkända brev förvaras också i Helsingfors.

⁹ Se uppsatser om Skytte av FRITZ ARNHEIM i *Festschrift zu Gustav Schmolters 70. Geburtstag* (1908) och ANDERS GRAPE i Uppsala universitetsbiblioteks minneskrift 1621–1921 (1921), samt även STEN LINDROTH, *Paracelsimen i Sverige* (1943), s. 491 f.

Skytte trädde nämligen i Siebenbürgen i kontakt med en av tidens ryktbara visionärer, filosofen och pedagogen Jan Amos Comenius, den böhmiska brödraförsamlingens ledare. Sedan hösten 1650 vistades Comenius i staden Sáros Patak i den siebenbürgiska delen av Ungern för att på officiellt uppdrag organisera skolväsendet. Han hade kallats dit från Leszno i Polen, den landsflyktiga brödraförsamlingens huvudsäte, främst genom påtryckningar från Georg Rakoczys moder Susanna Lorántffy och hans broder Sigismund Rakoczy, som residerade i Sáros Patak.

Skyttes direkta kontakt med Comenius har fått belysa hans senare idéer om ett universaluniversitet och en vishetsstad, hans pansofiska sympatier och hans vittsvävande språkforskningar. Comenius kan dock inte ha varit någon ny bekantskap för Skytte, i all synnerhet, som böhmarens tidigare kontakter med Sverige varit livliga. Han hade besökt landet på 1640-talet och protegerades framför allt av Louis De Geer, men stod även i kontakt med biskopen Johannes Matthiae och Johan Skytte, Bengt Skyttes fader. Den siebenbürgiska miljön var heller inte obekant varken för svenskarna eller Comenius, och det är i och för sig föga förvånande, att Comenius kallades till Siebenbürgen. Där hade tidigare hans lärare och meningsfrände, den tyske polyhistorn Johannes Henricus Alstedius, varit verksam under en stor del av sitt liv, och där verkade en annan tysk lärd, Johan Henrik Bisterfeld, som även hade likartade sympatier. Också dessa personer var bekanta i Sverige för den krets, som kände Comenius. Alstedius arbeten har t.ex. påverkat den skyttarna närmsta Georg Stiernhielm under dennes studietid.¹⁰

De tidigare kontakterna kan också belysas med hjälp av ett intressant brev, som Georg Rakoczy skrev efter Alstedius död 1638 till dåvarande svenske residenten i Hamburg, Johan Adler

¹⁰ Se J. NORDSTRÖM, Georg Stiernhielm. Filosofiska fragment. Inledning (Samlade skrifter av Georg Stiernhielm, II: 1, 1924), s. CLXIV ff, LINDROTH, a. a., s. 136, och N. RONEBY, *Monarchia mixta* (1962), s. 124 ff.

Salvius, som även hade kontakter med de religiösa heretikerna.¹¹ Rakoczy omtalar här för Salvius, att Alstedius är död. I Nordtyskland befinner sig emellertid professorn i Alba Julia (staden Weissenburg i Siebenbürgen) Johan Henrik Bisterfeld, och Rakoczy har nu instruerat honom att söka efter en lämplig efterträdare till Alstedius. Rakoczy ber Salvius att vara Bisterfeld behjälplig i denna angelägenhet. Dessa nära kontakter är det av vikt att notera. Personer och miljö i Siebenbürgen var välkända för en bestämd grupp i Sverige. För dessa var gränsfurstendömet ingen exotisk avkrok.

I processen mot Bengt Skytte förekommer nu intressant nog antydningar, att han är hemfallen åt religiösa villfarelser. När Axel Oxenstierna inför rådet lägger fram det, som Skytte »haver mot publicum peccerat», återfinnes också »hans ogudaktighet» bland punkterna.¹² Några dagar senare uppträder Bengt Skytte i rådet och talar till sitt försvar. Han beklagar sig då över de rykten, som utsprits om honom, bl.a. om hans »munkeväsende».¹³ Inför processen hade Skytte också införskaffat intyg från olika personer, att han icke haft ett nära umgänge med messenierna, och att rikshistoriografen hyst ett intensivt hat till honom. I ett av intygen berättas, att Messenius svurit över Skytte och sagt, att han gått i kloster och blivit munk och aldrig skulle återvända till Sverige.¹⁴ Redan tidigare hade den franske residenten Chanut vetat att berätta, att Skytte hade blivit katolik,¹⁵ och redan i början av september 1651 kan Nils Nilsson Tungel omtala nyheter om Skytte i ett brev till Axel Oxenstierna. Hertigen av Croy har kommit till Stockholm, säger

¹¹ Georg Rakoczy till Salvius 1638 4/12, RA, Johan Adler Salvius samling.

¹² SRP 15, s. 350. Jmfr *ibid.*, s. 354.

¹³ *Ibid.*, s. 356.

¹⁴ Intyget finnes UUB, X 210. Se även V. SÖDERBERG, *Historieskrivaren Arnold Johan Messenius* (Uppsala universitets årsskrift 1903), s. 28, not 2. Den Liborius Fitzen Hagen, som undertecknat intyget, var granne till Messenius. Se ADLERSPARRE, *Historiska samlingar*, 1, s. 344.

¹⁵ LINAGE DE VAUCIENNES, *Mémoires de ce qui s'est passé en Suède*, III (1675), s. 15.

Tungel, och denne har berättat för drottningen, att Skytte »skall hava, det dock otroligen synes, aposticerat och givit sig uti ett kloster i Mähren».¹⁶ Den egendomliga lokaliseringen till Mähren är synnerligen slående. Rimligtvis bör hela denna ryktesflora återföras på Skyttes comenianska kontakter. Dessas betydelse för hans resa bör ytterligare understrykas, då de olika momenten i den skytteska affären i tidigare forskning i alltför hög grad hållits i sär. De är i stället intimt sammanvävda med varandra, och först genom en närmare kombination av dem kommer Skyttes förehavanden i en begripligare dager. Man kan därvid anknyta till ett ej tidigare observerat aktstycke, som äger stort intresse i sammanhanget.

Dokumentet i fråga är ett odaterat memorial, skrivet och undertecknat av Bengt Skytte, och utställt för en mycket anmärkningsvärd person. Det bär överskriften »Memorial för G. Stiernhielm».¹⁷ I tre punkter framlägger Skytte sina instruktioner för Stiernhielm. Enligt den första skall han »hälsa Hs K. Ht med min underdånige tjänst» och tacka för rekommendationsbrev till »grev Magnus», vilket dock inte medfört något resultat. Skytte vill veta, »om greven något här om sig hos Hs K. Ht hade utlåtit». Enligt den andra punkten skall Stiernhielm berätta, att drottningen »är inviterat att sända sitt sändebud till Siebenburgen till den 24 juni till att bivista bröllopet, som den unga Ragotzj skall hålla med kurförestens i Pfalz syster; och efter Hs K. Ht det huset så när är allierat, förnimma om Hs K. Ht därtill är inviterat eller ej». För det tredje skall Stiernhielm omtala, att drottningen tillåtit Skytte att »utresa med h. Salvio till surbrunn, och där Hs K. Ht icke emot voro, gärna skola komma för mitt avresande till Gripsholm att avläggja min skyldighet och taga Hs K. Hts vidare order.» Det är alldeles uppenbart, att den person, med vilken Stiernhielm skall kommunicera, är tronföljaren Karl Gustav.

¹⁶ Tungel till Oxenstierna 1651 7/9, RA, Axel Oxenstiernas samling.

¹⁷ Memorialet ingår i en volym skyttepapper KB, I. s. 29.

Memorialet är, som nämnts, odaterat, men det härrör alldeles tydligt från 1651. En närmare datering är också möjlig. Skyttes förhållande till drottningen lämnade vid denna tid åtskilligt övrigt att önska, och Kristina hade planer på att placera Skytte som hovrättspresident i Jönköping, den post hans fader fick sig tilldelad 1634. Skytte var föga tilltalad av dessa utsikter, och i ett brev av den 27 april 1651 till pfalzgreven Johan Casimir klagar han bittert över drottningens intentioner.¹⁸ Den första punkten i memorialet antyder, att Karl Gustav intervenerat till Skyttes förmån hos Magnus Gabriel De la Gardie. Interventionen är förut känd, och den gällde just frågan om placeringen i Jönköping.¹⁹ När Skytte den 15 maj ånyo skriver till Johan Casimir, berör han åter drottningens planer, och nämner då även att »Hs K. Ht:s brev till grev Magnus» inte har kunnat rubba hennes beslut.²⁰ Det är samma förhållande, som omnämnes i memorialet.

Stiernhielm skulle ju också omtala för Karl Gustav, att Skytte fått tillåtelse att bege sig utrikes i Salvius sällskap. Salvius resa var ytterst officiell. Det som åsyftas, är Salvius utnämning till chef för den svenska delegation, som skulle förhandla med polackerna i Lübeck. Salvius utnämning beslutades i rådet den 17 april 1651.²¹ I sitt ovan omnämnda brev till Johan Casimir av den 27 april omtalar Bengt Skytte Salvius utnämning, och i brevet den 15 maj har Salvius redan farit. Memorialet bör alltså vara tillkommet i slutet av april eller i början av maj månad.

De glada förhoppningar, som präglar memorialet kontrasterar mot de pessimistiska tongångarna i brevet till Johan Casimir av den 15 maj. Där har i stället posten i Jönköping ryckt allt närmare, och Skytte tillägger: »Det höres intet av någon resa mera.» Förbindelserna mellan Skytte och Karl Gustav fortfor

¹⁸ Brevet är tryckt i *Handlingar till Skandinaviens historia*, 9, s. 205 ff.

¹⁹ SÖDERBERG, a. a., s. 56.

²⁰ Även cit. SÖDERBERG, a. a., s. 56, not 2. Brevet finnes RA, Stegeborgssaml., Johan Casimirs arkiv.

²¹ Jmfr OLOFSSON, *Efter westfaliska freden*, s. 186.

dock att upprätthållas, och Stiernhielm var fortfarande mellanhand. Om detta vittnar det rekommendationsbrev för Stiernhielm, som Skytte skrev till Karl Gustav den 23 maj.²² Skytte säger sig tidigare muntligen ha rekommenderat Stiernhielm, nu vill han även skriftligen göra det, »animerat både av den nåde E. K. Ht honom senast hos sig lät påskina, och av den aestime, som alla virtutum amantes villigt draga till hans noble och här till icke bekände konst och vetskap.» Denna vetskap definierar Skytte som kunskapen att i bestämda regler »infatta alla språks union» och »tillika med språkens egentelige förstånd, såsom uti en spegel beskåda alla folks, historiers, astronomiske och physiske sakers proprietet och ursprung». På samma sätt som Karl Gustav tidigare fört kriget till ett lyckligt slut, så »må ock Pacis artes och ibland dem denna omnibus seculis et sapientibus hactenus ignota scientia under E. K. Hts höga namn och hjälp komma till sin maturitet och fullbordan.» Stiernhielm rekommenderas också som synnerligen erfaren i kanslisaker och i juridiska ting, och han är vidare »en god, trogen och det konungliga huset samt E. K. Ht högt devouerad patriot». Brevet ger ett klart uttryck för ett mycket bestämt andligt klimat, men ger också ganska ohöljt till känna att förväntningar knöts till Karl Gustav och hans trontillträde. Stiernhielms roll som politisk mellanhand under det intrigfyllda året 1651 förtjänar att understrykas. Det är dock främst den andra punkten i memorialet, som här tilldrar sig intresse. Det är därvid nödvändigt att anknyta till det i punkten omnämnda bröllopet och till Comenius.

Det bröllop, som Skytte omtalar, är lätt att identifiera. Brudgummen, »den unga Ragotzj», var Sigismund Rakoczy, vilken, som nämnts, var broder till Georg II Rakoczy och residerade i Sáros Patak. 1651 gifte han sig med Henriette Marie, dotter till Fredrik V av Pfalz och syster till kurfursten Karl Ludvig. Att

²² RA, Stegeborgssamlingen, Karl Gustavs arkiv.

Kristina inviterades till bröllopet torde inte ha skett av en slump. Georg Rakoczy var vid denna tid ivrigt sysselsatt med att försöka stärka sin ställning, och ett förbund med svenskarna föresvävade honom också. I dessa sina planer fick han stöd bl.a. från den förut nämnde professorn Johan Henrik Bisterfeld, som förblivit en av de siebenbürgiska furstarnas närmaste rådgivare. Så sent som den 1 juni 1651, då den officiella inbjudningen alltså redan var ett faktum, skriver Bisterfeld till Georg Rakoczy: »Summe necessarium puto, ut aliquis ad Suecos mittatur, forsan in nuptiis aliquid de ipsorum consiliis resciscemus».²³ Med all sannolikhet har man här att se den konkreta bakgrunden till att inbjudan utgick till Sigismunds bröllop. Man var angelägen att sondera situationen och stämningarna i Sverige. Till Stockholm ankom också på sommaren 1651 en person, som hette Timosjka Akundinov. Han kallade sig Johan Sinensis och representerade den upproriske kosackhetmanen Bohdan Chmelnytskyj.²⁴ Han var emellertid utrustad med pass och brev från Georg Rakoczy och bör rimligtvis även placeras in i dessa siebenbürgiska kontaktförsök.

Kring Sigismund Rakoczys person och kring hans bröllop knöts emellertid spekulationer och förhoppningar av vida mer långtgående natur. Det är här nödvändigt att direkt anknyta till Comenius. Som nämnts befann sig denne sedan hösten 1650 i Sáros Patak främst för att organisera skolväsendet. Comenius verksamhet inskränkte sig dock icke till detta. Man måste speciellt understryka, att Comenius förenade sina religiösa föreställningar med en apokalyptisk historiesyn, som blev av grundläggande betydelse för honom, och som medförde en mycket bestämd politisk uppfattning.²⁵ Det kan icke här vara tal om att

²³ Brevet är tryckt i *Monumenta Hungariae historica*, 23 (1874), s. 64 f.

²⁴ OLOFSSON, *Efter westfaliska freden*, s. 206, 214 ff; B. KENTRSCHYNSKYJ, *Ma-zepa* (1962), s. 98 f.

²⁵ Denna synpunkt har framför allt understrukits av SVEN GÖRANSSON, som behandlat Comenius svenska förbindelser och de comenianska idéerna i Comenius och Sverige 1642–1648 (*Lychnos* 1957/58) och *Den europeiska konfessionspoli-*

utförligare ta upp den comenianska kretsen, endast att fastslå vissa grundelement.

För dessa politiska och religiösa apokalyptiker framstod kejsaren som Antikrist. De evangeliska staterna skulle sammansluta sig till en enhet och bekämpa kejsaren. I en lång rad profetior förutsäger man Antikrists snara undergång. För Comenius spelar Sverige en bestämd roll i dessa förhoppningar. Han hade också, som tidigare nämnts, besökt Sverige under 1640-talet. Westfaliska freden blev en stor besvikelse, då förhoppningen, att de böhmiska bröderna, vars ledare Comenius hade blivit, skulle få återvända till sitt hemland, helt grusades. Besvikelsen riktades också mot Sverige, som hade svikit sin mission.

Förhoppningarna fortsatte dock att knytas till Sverige. I profetior av den Comenius närstående visionären Mikuláš Drabik skulle Antikrist störtas av tre makter, en i norr, en i öster och en i söder. Den norra makten var Sverige, den södra Siebenbürgen, den östra en tid Frankrike. I en profetia från 1650 har Frankrike försvunnit ur bilden och ersatts med det pfalziska kurfurstendömet, som också tidigare haft en plats i de apokalyptiska föreställningarna. Den böhmiske vinterkungen kom ju från Pfalz.²⁶ I Siebenbürgen kom förhoppningarna främst att knytas till Sigismund Rakoczy, och när Comenius skulle flytta över till Ungern, framställde Drabik en profetia, vari han förutsåg, att Sigismund skulle bli kung av Ungern. Comenius kom även att omfatta denna tro, och förmedlade idéerna i Sigismund.²⁷

Mot denna bakgrund kom naturligtvis Sigismunds giftermål med en pfalzisk prinsessa att framstå som en händelse av första ordningen. Här skedde alltså verkligen en dynastisk förbindelse mellan två av de stater, som skulle störta Antikrist, en förbindelse mellan kurfurstendömet Pfalz och den man, som var ut-

tikens upplösning 1654–1660 (Uppsala universitets årsskrift 1956). Bengt Skyttes resa äger alltså rum i luckan mellan de båda tidsavsnitt, som Göransson behandlar.

²⁶ GÖRANSSON, Konfessionspolitikens upplösning, s. 53, 68.

²⁷ J. KVAČALA, Johann Amos Comenius (1892), s. 327 ff.

korad att bli kung i Ungern. Av centralt intresse är den skrift, som Comenius riktade till Sigismund inför det förestående bröllopet. Den bär titeln »Sermo secretus Nathanis ad Davidem»,²⁸ och anspelar på uppgifter i Samuelsboken. Bland männen kring David fanns en profet vid namn Nathan, som Gud sände för att i hemlighet upplysa konungen. Comenius hänvisar till ordet: »Gack, allt det du haver i ditt hjärta, det gör, ty Herren är med dig» (2 Sam. 7: 3). I dagens läge intar Sigismund Davids plats, och Comenius hör till de profeter, som Gud har sänt för att upplysa honom. Den sentida profeten för liknelsen med David vidare. David bekämpade Goliath, och Goliath har efterföljare också i samtiden, som måste slås ned. Den bibliske David slöt fostbrödralag med Jonathan, och Comenius uppställer deras förbund som ett föredöme och önskar se det upprepat bland dagens potentater. Sigismund bör följa de bibliska förebilderna. Ett gynnsamt tillfälle (»o sit felix!») att realisera ett sådant förbund erbjuder Sigismunds bröllop.

Vid den högtidliga bröllopsakten, kommer många heroer att vara närvarande antingen själva eller genom legater, och tillfället är nu kommet att grunda den »Secta Heroica Mundi reformatrix et beatrix», som Comenius redan för många år sedan projekterat för att reformera världen, och som över jorden skall sprida det nya ljuset. »Collegium lucis» och »Sancta foedera» kallar Comenius på ett annat ställe sitt förbund. Sigismund skall inte rygga tillbaka för sin stora uppgift, ty denna är påbjuden av himmelens och jordens herre. I anslutning till Uppenbarelseboken talar Comenius om Lammets strid med vildjuret och om Lammets seger.

Med en lång rad exempel ur Gamla testamentet söker Comenius belysa tesen om en nödvändig samverkan mellan olika

²⁸ Skriften är tryckt av KVAČALA i Korrespondence Jana Amosa Komenského (Spisy Jana Amosa Komenského, 5, 1902), s. 249–262. Om skriften se KVAČALA, J. A. Comenius (Die grossen Erzieher. Utg. av Rudolf Lehmann. VI. 1914), s. 74 f, och L. MAKKAI, Koncepcja burżuazyjnego państwa narodowego w dziełach Komeńskiego (Odrodzenie i reformacja w Polsce, 1960).

potentater till Gudsrikets främjande. Så trädde ju Salomo i ett nära förbund med Hiram av Tyrus och med drottningen av Saba. Sigismund skall nu avlägsna sig från de ogudaktiga och förena sig med dem, som fullgör Guds verk. Comenius utropar ånyo: »Ecce autem Tibi gloriosam occasionem, Nuptialem solemnitatem!»

I en »Sermo secretior secundus» fruktar Comenius, att han i sin tidigare skrift inte talat tillräckligt tydligt, och han sammanfattar nu, vad han önskar framföra. Han vill anvisa vägar, varigenom man kan störta Babylon, Antikrists rike, som i likhet med Uppenbarelsebokens vilddjur har sju huvuden, vars filosofi är oriktig, där religionen är förmörkad, och där statsformen tjänar våldets syften. Det är Sigismund, som framför andra har möjlighet att ta upp kampen med vilddjuret, då det pansofiska ljuset upplyser hans väg. Comenius talar ånyo om sin »Secta heroica». Det politiska målet att störta kejsaren förbindes med tanken på den hemliga vishetens utbredning över jorden, det pansofiska evangeliets spridande till Guds ära. Sigismund skall leda ljusets brödraskap, och hans bröllop skall bevittna tillkomsten av en ny tid. 1651 trycktes också Comenius »Schola pansofica» med dedikation till Sigismund Rakoczy.

Utan att driva jämförelsen för långt kan man erinra om Skyttes rekommendationsskrivelse för Stiernhielm, som också visste att berätta om en hemlig kunskap, vars spridning Karl Gustav skulle gynna. I sina pansofiska förhoppningar fann Comenius och Drabik stöd hos ett par av de ledande kring furstarna Rakoczy: kanslern i Ungern Andreas Klobusiczky och – intressant nog – Johan Henrik Bisterfeld, som ju hade ställt sig bakom inbjudningen till svenskarna inför Sigismunds bröllop.

Sådan var alltså bakgrunden till Sigismund Rakoczys bröllop, och det är detta, som gör notisen i Skyttes memorial för Stiernhielm så intressant. De personer, som han sedan verkligen sammanträffade med under sin resa, måste också framhävas. Den första viktiga uppehållsorten för Skytte blev den kejsrerliga hu-

vudstaden Wien. Där vistades för underhandlingar Mattias Biörenklou, och denne förmedlade sedermera Skyttes brev till hemlandet och den också ganska livliga korrespondensen från Sverige till Skytte. I Wien sammanträffade Skytte emellertid med en annan person av kanske större betydelse ur föreliggande synpunkt, den förut nämnde kanslern i Ungern Andreas Klobusiczky. Det var i Klobusiczkys sällskap, som Skytte for vidare mot Siebenbürgen. Resrouten är intressant. Den första större uppehållsorten efter Wien blev Lednicz, en stad på gränsen till Mähren. I Lednicz träffade Skytte profeten Mikuláš Drabik, som sedan en tid tillbaka uppehöll sig här.²⁹ Från Lednicz gick sedan färden till Sáros Patak, där Skytte togs om hand av Sigismund Rakoczy, Bisterfeld och Comenius. Skytte trädde alltså i direkt kontakt med samtliga de politiska spekulatörer, som nämnts i det föregående.

Det är också ytterst frappant, att det som Bengt Skytte företar sig, när han nått sin destinationsort, är att för hemlandet berätta om furstarna Rakoczys välvilja mot honom själv och det fördelaktiga i ett förbund mellan Sverige och Siebenbürgen. Han bombarderar också ledande svenska politiker och drottningen med uppgifter om en påstådd polsk sammansvärjning mot Riga och förrädiska stämplingar från några borgare i Riga gentemot svenskarna. Han manar till vaksamhet och skärpt beredskap. Kunskapen har han fått direkt från furstarna Rakoczy, som skall skicka ett speciellt sändebud till Stockholm för att närmare berätta om de faror, som svenskarna är utsatta för. »Vigilandus est ibi nobis, ne nocte opprimamur», skriver Skytte till den svenske underhandlaren i Lübeck, Johan Adler Salvius.³⁰ För drottningen framhåller han, att Österrike »aldrig tror Sverige, Frankrike och Siebenbürgen, och där desse trenne sin makt rätt samman fogade kunde de mycket uträtta».³¹

²⁹ ARNHEIM, a. a., s. 77.

³⁰ Skytte till Salvius 11/1 nov. 1651, RA, Johan Adler Salvius saml.

³¹ Skytte till Kristina 11/1 nov. 1651, RA, Kassmans saml., vol. 1.

Mot bakgrunden av apokalyptikernas förhoppningar om storpolitiska konstellationer och Antikrists störtande kommer Bengt Skyttes resa att inordnas i ett begripligt sammanhang. Hans sammanträffanden under resan och hans flitiga brevskrivande bekräftar den tillspetsade situationen. Likväl återstår ytterligare en dunkel punkt att diskutera. Man får därvid anknyta till ett par anmärkningsvärda omständigheter i samband med Skyttes avresa från Sverige.

Bengt Skyttes memorial för Stiernhielm kunde, som nämnts, dateras till slutet av april eller början av maj månad 1651. Då hade Skytte goda förhoppningar att få ge sig iväg på sin resa. Vid mitten av maj månad verkade det föga troligt, att han skulle få den slutgiltiga tillåtelsen.³² Vid slutet av juni förändrade sig läget igen. Drottningen begav sig till Nyköping, där hon stämt möte med Karl Gustav för att debattera tronföljdsfrågan. Bengt Skytte åtföljde drottningen. Den 21 juni skriver Georg Stiernhielm ett brev till Anna Skytte, Bengts syster, änka efter landshövdingen Georg Gyllenstierna.³³ Anna Skytte och svägerskan Anna Bielkenstierna hade ouppklarade arvsaffärer med Bengt, och det hade tydligen kommit till systemns kännedom, att Bengt planerade en resa. Hon hade av den anledningen bett Stiernhielm fråga honom, hur han tänkte reglera deras mellanhanden, om hans resa skulle sträcka sig längre än till Nyköping. Stiernhielm framför Bengt Skyttes svar och tillägger: »Jag haver intet annat trott än han skulle komma tillbaka från Nyköping, men i går först sade han mig sig hava förlov till att resa till varmbaden, dock icke längre att bliva borta, men jag tror visst ännu, att drottningen intet släpper honom, utan att han (ehuru väl mot sin vilja) med H. Maj:t kommer tillbaka igen».

³² Jmfr ovan s. 369.

³³ Stiernhielms brev till Anna Skytte är tryckta i *Samlade skrifter av GEORG STIERNHIELM* utg. av Johan Nordström, III: 1 (1937–1948), s. 131 ff. Angående dateringen av breven se PER WIESELGRENs kommentar, *ibid.*, III, häfte 5, s. 121 ff.

Dagen därpå skriver Stiernhielm till Anna Skytte igen, då han ytterligare fått ett brev från henne. Där har hon tydligen omtalat, att Bengt nu skall ge sig iväg betydligt längre än till Nyköping. Stiernhielm ställer sig helt villrådig. Han kan aldrig tänka sig, skriver han, att Bengt skulle »begiva sig på den långa resan» utan att vidta åtgärder i arvsfrågan. Han kan nu endast råda Anna Skytte, att snabbt bege sig till Nyköping, innan Bengt hinner fara.

I Stiernhielms version verkar det slutgiltiga beslutet om avfärden ha fattats brådstörtat. Han tvivlar in i det sista på att resan skall bli av på grund av drottningens motstånd. Vissa Bengt Skyttes åtgärder under dessa dagar vittnar också om brådska. Den 25 juni ber Skytte Karl Gustav om rekommendationsbrev till utländska furstar och till den kejsrerlige överbefälhavaren Ottavio Piccolomini, hertig av Amalfi.³⁴ Den 26 juni skickar Karl Gustav de önskade breven i enlighet med, vad man kommit överens om. Ett rekommendationsbrev lovar han dock att med första post skicka till den svenske residenten Möller i Hamburg, där Skytte skall avhämta det. Det var brevet till hertigen av Siebenbürgen. Den 2 juli vet kammarjunkaren Johan Ekeblad att i ett brev till fadern berätta, att Bengt Skytte rest. Den 26 juli kan Skytte i brev till Karl Gustav från Hamburg bekräfta, att han mottagit rekommendationen.³⁵

Bengt Skytte har uppenbarligen mycket snabbt givit sig iväg, efter det att han fått den definitiva tillåtelsen att lämna Sverige. Denna brådska är anmärkningsvärd, emedan bröllopet i Siebenbürgen redan hade ägt rum. När Sigismund Rakoczy gifte

³⁴ I sitt ovan nämnda hemliga brev till Karl Gustav 19/10 1652 vill Skytte särskilt veta om rekommendationen till Piccolomini blivit känd. Han har inte använt den, »efter jag av inga kejsrerlige garnisoner blev molesterat, och alltså den icke behövde».

³⁵ Karl Gustavs brev till Skytte finnes i koncept i RA, Stegeborgssaml., Karl Gustavs arkiv, där även breven från Skytte till Karl Gustav är förvarade. Brevet från Johan Ekeblad är tryckt i Johan Ekeblads brev, utg. av N. Sjöberg, I (1911), s. 96.

sig, var Skytte fortfarande i Nyköping. Här kan man ånyo föra in Karl Gustav i bilden.

Man kan därvid först erinra om den tidigare omnämnda profetian av Mikuláš Drabik från 1650, där konstellationen Siebenbürgen, Pfalz, Sverige framställs. Drabik har där blivit underrättad om den stora händelsen vid riksdagen i Sverige detta år: man har utsett en tronföljare och denne är av pfalzisk börd. Naturligtvis stärkte detta föreställningarna om den lyckosamma konjunkturen. Från detta utgångsläge ligger det nära till hands att direkt anknyta till utvecklingen i Sverige under 1651.

Under våren spred sig till en rad av de ledande svenska politikerna en förvånansvärd nyhet: Kristina önskade abdikera. Nyheten blev bekant för Magnus Gabriel De la Gardie, för Karl Gustav, för Johannes Matthiae.³⁶ »Jag hoppas det Gud med tiden lär giva H. K. M. de tankar, som kunna förorsaka H. K. M. att alldeles förkasta sina förra concepter och gjorde intention», utlåter sig Karl Gustav försiktigt till Johannes Matthiae i maj 1651.³⁷ Till de invigda hörde också Bengt Skytte. Arnold Johan Messenius uppgav senare under processen, att Skytte tidigt under våren meddelat honom drottningens abdikationsplaner, och att Skytte gav sig iväg från Sverige, därför att han fruktade politiska oroligheter i landet.³⁸ Kristina tycktes också fast besluten att utan dröjsmål sätta sina planer i verket. Detta framstod också med all klarhet, när drottningen i juni kallade till ett möte i Nyköping, dit Karl Gustav också skulle infinna sig för att diskutera tronföljdsfrågan. Det var vid detta möte, som Bengt Skytte fick sin slutliga tillåtelse att resa och det var från detta möte, som han omedelbart gav sig av söderut.

Bengt Skyttes brådska är förståelig. Skytte kunde förmedla nyheten om Kristinas abdikation, vilken nu måste ha betraktats som definitiv. Läget bör ha tett sig utomordentligt gynnsamt

³⁶ Om Kristinas abdikationsplaner se OLOFSSON, Drottning Kristina, kap. III.

³⁷ Karl Gustav till Johannes Matthiae, 1651 16/5, UUB, G 171.

³⁸ SRP, 15, s. 243.

för de visionära aktivisterna. Sverige, Siebenbürgen och Pfalz var den Secta heroica, som skulle störta Antikrist. Siebenbürgen knöts närmare till vinterkungens gamla kurfurstendöme genom Sigismunds, den nye Davids, giftermål. Sverige, det centrala landet i norr, skulle inom kort komma att stå under pfalzisk ledning. Genom denna dynastiska kombination bekräftades det slutliga förbundet. Det fanns heller ingen anledning att tvivla på drottning Kristinas uppriktighet. Den 7 augusti, när Bengt Skytte var på väg ner genom Europa, tog hon steget fullt ut och tillkännagav offentligt inför rådet sin avsikt att abdikera. Ur denna synpunkt blir det också klart, varför Skytte vände sig till Karl Gustav med anhållan om rekommendationer, och varför Karl Gustav engagerade sig i företaget. Det måtte ha förefallit uppenbart, att tronföljaren i försiktiga ordalag kunde auktorisera Skytte utan att ta några risker. Kristinas abdikation framstod som omedelbart förestående. Därmed är ju inte sagt, att tronföljaren var influerad av den utrikespolitiska konception, som skisserats i det föregående. Udden från siebenbürgiskt håll var dock inte bara riktad mot kejsaren utan också mot Polen, och Bengt Skytte företog sin resa samtidigt som svensk-polska förhandlingar ägde rum i Lübeck under Salvius ledning.³⁹

Tolkad på detta sätt blir Bengt Skyttes resa ingen egendomlig krumelur i marginalen. Den ger kunskap om de comenianska visionärernas förhoppningar, men också om förväntningarna inför tronskiftet i Sverige. Att sedan hela företaget snabbt mörklades, berodde på flera orsaker. Redan från Lednicz kunde Skytte underrätta Biörenklou i Wien om en uppseendeväckande händelse. Den pfalziska furstinnan Henriette Marie, »som för 3 månader sedan haver hållit bröllop med hertigen av Siebenbürgens bror, är död i Patak med alle evangeliskes bedrövelse.»⁴⁰ Biörenklou skickade brevet med denna underrättelse

³⁹ Jmfr den kejsarlige gesanten Plettenbergs uppgift om Skyttes resa, OLOFSSON, Efter westfaliska freden, s. 205.

⁴⁰ Skytte till Biörenklou, 1651 15/5 okt., Bilaga till brev från Biörenklou till Karl Gustav 1651 18/28 okt., RA, Stegeborgssaml., Karl Gustavs arkiv.

vidare till Karl Gustav. I februari 1652 följde ett ännu större slag. Mattias Biörenklou kan från Wien rapportera hem till drottningen: »Det är tiende komne ur Patak, att Siebenburgiske furstens broder, som var gift med Cur-Pfalses syster, haver varit sjuk av mässlingen och därav död vorden.»⁴¹ Den tillämnade kungen av Ungern hade alltså avlidit, och profetiorna hade kommit på skam.

Det ur svensk synpunkt viktigaste var likväl något annat. Under hösten 1651 blev det allt klarare, att drottning Kristina ändrat sig i abdikationsfrågan. Hon stannade kvar som regent. Bengt Skyttte, som trots allt sökte hålla fast vid den siebenbürgiska kombinationen, fick i sina brev till drottningen ta sin tillflykt till koalitionen Sverige, Siebenbürgen och Frankrike, då det pfalziska perspektivet inte var användbart.⁴² Utvecklingen i Sverige tilltalade inte alla. I november avsändes den messenska pamfletten, som uppmanade Karl Gustav att ta saken i egna händer. Drottningen slog till snabbt och hårt. I december utspelas processen och avrättningarna, och Bengt Skytte kallas hem för att stå till svars. Det är förklarligt, att Karl Gustav 1652 önskar avsvära sig alla förbindelser med den hemvändande.

Den förhoppning, som hade gått om intet 1651, Kristinas abdikation, infriades tre år senare. Regeringsskiftet medförde också Bengt Skyttes rehabilitering efter katastrofen 1651–52. Karl Gustavs utrikespolitik kom att rikta sig mot Polen, och de visionära aktivisterna höjde ånyo sina röster. Man behövde bara knyta an till de tidigare spekulationerna. Ur deras synpunkt blev händelserna 1651 ett preludium till det senare 1650-talets rika utspel. Deras drömmar och förhoppningar är på ett intrikat sammanvävda med Karl Gustav och drottning Kristinas abdikation 1651. Bengt Skytte är den förmedlande länken.

Nils Runeby

⁴¹ Biörenklou till K. M:t 1652, 14/24 febr., RA, Germanica, B I.

⁴² Jmfr ovan s. 375.

ZUSAMMENFASSUNG

Im Dezember 1651 wurde der Reichshistoriograph Arnold Johan Messenius und dessen Sohn Arnold Messenius des Hochverrates angeklagt und hingerichtet. In einem Pamphlett an den Thronfolger Karl Gustav hatte Arnold Messenius diesen aufgefordert, sich gegen Königin Kristina aufzulehnen. Der Prozess gegen Vater und Sohn Messenius entwickelte sich zu einer Abrechnung mit der nicht-adeligen Opposition des Reichstages von 1650 und mit den, dem Reichskanzler Axel Oxenstierna feindlich gesonnenen Fraktionen. Ausser den beiden Angeklagten war der Reichsrat Bengt Skytte am stärksten verdächtigt. Dieser befand sich zum Zeitpunkt des Prozesses auf einer langen Auslandsreise, dessen Abschluss Konstantinopel bildete, dessen Hauptziel aber Siebenbürgen war. Nach seiner Heimkehr 1652 wurde auch Skytte in einem Prozess zur Verantwortung gezogen, in dem er zwar freigesprochen wurde, ihn aber des politischen Einflusses während der restlichen Regierungsjahre der Königin Kristina beraubte.

Bengt Skyttes Reise ist Gegenstand lebhafter Diskussionen geworden. Er hat die Reise auf eigene Faust unternommen, aber trotzdem Empfehlungsschreiben des Thronfolgers Karl Gustav u.a. nach Siebenbürgen mit sich geführt. Er hat in Siebenbürgen Allianzvorschlage vorgelegt und eine lebhaft diplomatische Tätigkeit in dessen Umgebung getrieben, und er ist nach seiner Heimkehr angeklagt worden, das Land deshalb verlassen zu haben, weil er Aufruhr fürchtete. Durch den Prozess gegen Skytte kam auch der Thronfolger in eine heikle Situation, da Skytte ihn als seinen Garanten angab. Aus dem Briefwechsel zwischen ihm und Karl Gustav vor Beginn des Prozesses geht klar und deutlich hervor, dass Skytte versucht hatte, den Thronfolger zu bewegen, für ihn einzutreten und gleichzeitig bemuhrt war, die Spuren hinter sich zu verwischen. Wie erwartet versuchte Karl Gustav sich unter allen Umständen heraus zu halten und gab der Königin einen äusserst reservierten Bericht über sein Verhältnis zu Skytte ab.

Skyttes Vorhaben und die Geschichte im ganzen gesehen enthalten eine Menge dunkler Punkte. Der Verfasser will in dem Aufsatz noch ein Faktum unterstreichen: dass nämlich Skytte in Siebenbürgen Drabik und Comenius besuchte. Letzterer hatte früher schon in Schweden mit der Familie Skytte in Verbindung gestanden. In einem Promemorium des als Verbindungsmann zwischen Skytte und Karl Gustav tätigen Dichters Georg Stiernhielm be-

kommt man noch einen weiteren Hinweis. Demnach wollte Skytte im Juni 1651 zur Hochzeit Sigismund Rakoczys nach Siebenbürgen fahren. Dieser spielte zu dieser Zeit eine zentrale Rolle in den Spekulationen der Kreise um Comenius, was man aus Comenius „Sermo secretus Nathanis ad Davidem“, ersehen kann. Sigismunds Vermählung mit der pfälzischen Prinzessin Henriette Marie sollte nach Comenius' Vorstellungen der Ausgangspunkt für den Sturz des Antichrist – des Kaisers – bilden mit Hilfe einer secta heroica, die nach einer früheren Auffassung von Comenius aus Fürsten von Süden, Westen und Norden bestehen sollte. In der Kombination Rakoczy – Pfalz bildete Schweden die dritte Macht. Skyttes Reise muss in diesem Zusammenhang gesehen werden.

Skytte schaffte es nicht, zur Zeit auf den Weg zur Hochzeit zu kommen. Er reiste aber sofort nach einer Zusammenkunft in Nyköping zwischen der Königin und dem Thronfolger. Dort wurde der noch inoffizielle Beschluss mitgeteilt, dass die Königin zu abdikieren gedachte. Diese überraschende Neuigkeit muss für die politischen Spekulanten von äusserstem Interesse gewesen sein. Gleichzeitig wie Sigismund Rakoczy die Ehe mit einer pfälzischen Prinzessin eingeht, erhält die Macht im Norden einen neuen Regenten, den pfälzischen Fürsten Karl Gustav. Man versteht Skyttes Eile. Man versteht auch, warum Karl Gustav Bengt Skyttes Reise zu sanktionieren glauben konnte. Bald sollte ja er es sein, der auf dem schwedischen Thron sitzen würde. Hierdurch kommen auch Skyttes Allianzverhandlungen in ein neues Licht.

Die scheinbar so günstige Konjunktur löste sich bald auf. Noch bevor Skytte Siebenbürgen erreicht hatte, war Henriette Marie tot. Im Verlauf des Herbstes bereute auch Kristina ihren Entschluss und verblieb auf dem Thron Schwedens. Im Februar 1652 starb Sigismund Rakoczy. In Schweden war das Unterfangen des jungen Messenius ein unbeherrschter Ausschlag der Unzufriedenheit gewisser Kreise und der Thronfolger sah sich gezwungen, seine Unschuld zu dokumentieren. Die Anhänger des Comenius sahen sich benötigt, einige Jahre abzuwarten, bis sie von neuen ihre Hoffnungen auf Karl Gustav setzen konnten. Bengt Skyttes Reise gibt Aufschluss über ihre Erwartungen gleichzeitig wie sie ein Licht über die verfrühten Hoffnungen auf einen Thronwechsel in Schweden wirft.